

ISSN 1392-0456 (Print)
ISSN 2029-7181 (Online)
<https://doi.org/10.15823/istorija.2021.123.3>

Istorija / History

2021, t. 123, Nr. 3, p. 73–95 / Vol. 123, No. 3, pp. 73–95, 2021

VYTAUTO
DIDŽIOJO
UNIVERSITETAS
MCMXXII

Tamsusis paveldas: memorialai, kontroversijos ir Macikų lagerių atvejis

Dr. Vygantas Vareikis

<https://orcid.org/0000-0003-0214-9186>

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, H. Manto g. 84, Klaipėda

El. p. vygantas.vareikis@ku.lt

Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą reikminių istorinių tyrimų projektą „Tamsiojo paveldo“ panauda Lietuvos atminimo kultūroje: Macikų lagerių atvejo tyrimas“ (2020–2021) (S-REP-20-2).

Anotacija. Straipsnyje, remiantis bendromis atminties kultūros, atminties vietų teorijose įtvirtintomis metodologinėmis priemonėmis ir istoriografinė medžiaga, analizuojamas „tamsiojo paveldo“ santykis su istorijos politiką formuojančiais diskursais, „tamsiojo paveldo“ objektų panauda ir Macikų lagerių specifika. Straipsnyje pateikiama Macikų lagerių istorinė apžvalga, „tamsiojo paveldo“, karo ir gynybinio paveldo tyrimų Lietuvoje būklė, kaip europiniai „tamsiojo paveldo“ pavyzdžiai analizuojamas Holokausto memorialų kūrimas Europoje ir su jais susijusios kontroversijos, pateikiamos rekomendacijos dėl galimo „tamsiojo paveldo“ objektų ekspozicijos Macikuose turinio.

Esminiai žodžiai: *Macikų lageriai, „tamsusis paveldas“, Holokaustas, Gulagas, atminimo vietos, atminimo memorialai.*

Abstract. The article, based on general methodological approaches applicable in the theories of memorial culture and places of memory and historiographical materials, provides an analysis of the interaction between the “dark heritage” and the discourses shaping the politics of history, the uses of the “dark heritage” objects and the site of the Macikai camps. The article gives an historical overview of the Macikai camps and provides an account of the current state of research of the “dark heritage”, and the heritage of military and defence works in Lithuania. It examines the creation of Holocaust memorials as examples of European “dark heritage” and

related controversies, and includes recommendations for the patterns of representation and content of exhibitions at the “dark heritage” Macikai site.

Keywords: *Macikai camps, dark heritage, Holocaust, places of memory, memorials, Gulag.*

Įvadas

Pastaruoju metu Lietuvoje pastebimas išaugęs susidomėjimas vadinamuoju „tamsiuoju (konfliktų) paveldu“ – įvairiais totalitarinių režimų nusikaltimų arba jų aukų atminimą įprasminančiais materialiais objektais. Tokie objektai tampa ne tiktai lankytinomis vietomis, kuriose gali būti suvokiama ir permąstoma žmogiškųjų kančių istorija, bet ir „tamsiosios“ turistinės traukos (angl. *dark tourism*) objektais bei materialiomis valstybinės istorinės atminties politikos vietomis. Šilutės rajone buvę Macikų lageriai, kurie tampa tokia vieta, gali būti laikomi išskirtinės reikšmės objektu Lietuvoje ne tiktai dėl jų teritorijos dydžio ir tarptautinės reikšmės (lageryje kalėjo įvairių valstybių ir tautybių piliečiai), bet ir dėl pačios vietos funkcinio pastovumo ir kartu kaitos. Jeigu kai kurie „tamsiojo (konflikto) paveldo“ objektai (pvz., Panerių, IX forto memorialas, Tuskulėnai) Lietuvoje gali būti susieti su iš esmės viena tikslinių aukų grupės kančių vieta, Macikų lagerių istorija yra kitokia. Lietuvos teritorijoje nerasime kito tokio „tamsiojo (konfliktų) paveldo“ objekto, kuriame būtų taip ryškiai susikirtusios XX amžiaus istorijos peripetijos ir „konkuruojančios“ atmintys – nacistinės Vokietijos laikotarpiu Macikų karo belaisvių stovykloje skirtingomis sąlygomis buvo laikomi įvairių tautybių karo belaisviai, pasibaigus karo veiksmams sovietai toje pačioje teritorijoje laikė Vokietijos (ir jos sąjungininkų) karo belaisvius ir pagaliau Gulago kalinius. Tad buvusių Macikų lagerių atvejis išryškina Lietuvos ir Europos istorijos peripetijas, bet ir su šiais lageriais susijusių *atminties grupių* bei tokių grupių atminties diskursus palaikančių valstybinių, visuomeninių arba individualių subjektų „konkurenciją“. Buvęs Macikų lagerių kompleksas išsiskiria ypatybėmis, kurios įgalina suvokti jį ne tik kaip istoriškai vertingą artefaktą, bet ir kaip „tamsiojo“ bei „disonuojančio“ paveldo požiūriu unikalų objektą Lietuvos ir Europos kontekstuose. Dar vienas tyrimo aktualumo aspektas yra susijęs su tuo, jog nuo 2018 metų ši vieta sulaukė ypatingo Lietuvos valstybinių institucijų dėmesio tiek čia nuolatos vykdant istorinius ir archeologinius tyrimus, tiek įvairiomis progomis čia lankantis aukščiausio rango valstybės vadovams ir užsienio diplomatinio korpuso atstovams. 2018 metais Macikuose Lietuvos užsienio reikalų ministras Linas Linkevičius pareiškė: „Macikuose turime sukurti naują istorinės atminties puoselėjimo centrą, svarbų tiek Lietuvos, tiek ir užsienio šalių istorinei atminčiai.“¹

¹ VITKUS, Hektoras; VAREIKIS, Vygantas; UBIS, Edvinas; STONČIUS, Justas. *Macikai: atminties vieta Europos pakraštyje*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2021, p. 74.

Istorinių tyrimų, susijusių su „tamsiuoju (konfliktų) paveldu“, „smurto (baisumu, (angl. *atrocities*)) paveldu“, „negatyviuoju paveldu“, „karo paveldu“ ar „gynybiniu paveldu“, Lietuvoje nėra daug, o teorinių darbų, kurie iš kultūrinės-antropologinės, paveldosaugos pozicijų tyrinėtų su smurtu ir karu susijusias vietas, memorialus, muziejus ir jų ekspozicijas, rasime vos vieną kitą. Sovietmečiu tokio paveldo objektų tyrimais (o tiksliau – aprašymais ir fiksacija), manipuliuojant istoriniais faktais, buvo siekiama formuoti sovietinės Lietuvos istorinį naratyvą ir akcentuoti nacistinės Vokietijos įvykdytus nusikaltimus. Kaip pavyzdį galima pateikti 1975 m. Kazio Rukšėno publikuotą propagandinį-informacinį straipsnį apie nacistinės Vokietijos koncentracijos (Buchenvaldo, Mauthauzeno, Štuthofo, Dachau, Fliosenburgo, Zachsenhauzeno, Doros, Oranienburgo, Ravensbriuko, Salaspilio, Liepojos, Kaizervaldo, Klogos, Narvos, Vaivaros) ir mirties (Osvencimo, Maidaneko, Chelmo) stovyklose kalintus ir naikintus Lietuvos gyventojus, prie jų priskiriant ir dalį karo belaisvių stovyklų.²

Bendrai paėmus, Lietuvių autorių darbus, susijusius su „tamsiuoju paveldu“, parašytus po 1990 m., būtų galima suskirstyti į dvi dalis. Daugiausia dėmesio buvo skiriama įvairioms Antrojo pasaulinio karo metų vietoms, susijusioms su Holokaustu. 1998 m. pasirodė Arūno Bubnio monografija, skirta nacistinei okupacijai Lietuvoje³, o 2011 m. informacija apie Holokausto vietas Lietuvoje buvo papildyta naujais šaltiniais ir kitų autorių tyrimų duomenimis.⁴

Iš „tamsiojo paveldo“ tyrimų, kurie nebūtų susiję su Holokaustu ir jo atminties vietomis, galėtume išskirti Vytauto Tininio studiją (išleistą po autoriaus mirties), kurioje pateikiami duomenys apie Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisvių stovyklas Lietuvos SSR⁵. 2005 m. tyrimą apie nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklas Lietuvoje paskelbė *Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti* narys Christophas Dieckmannas.⁶ Šio tyrimo rezultatai iš esmės buvo pakartoti Vokietijoje išleistoje monografijoje.⁷ Paminėti tyrimai pateikė naujos faktografinės medžiagos, analizavo koncentracijos stovyklų, getų ir lagerių

² RUKŠĖNAS, Kazys. Lietuvos gyventojų naikinimas hitlerinės Vokietijos koncentracijos stovyklose. *Lietuvos istorijos metraštis. 1975 metai*. Vilnius, 1976, p. 52–64.

³ BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 277–302.

⁴ *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.* Sud. A. Bubnys. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011, 604 p.; *Holokausto Lietuvoje atlasas*. Sud. M. Jakulytė-Vasil. Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2011, 317 p.; PETRIKĖNAS, Vytautas; KOSAS, Martynas. *VII fortas: lietuviška tragedija. Pirmosios Lietuvoje koncentracijos stovyklos istorija*. Kaunas: ARX Reklama, 2011, 160 p.

⁵ TININIS, Vytautas. *Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisviai Lietuvoje 1944–1949 m.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2016, 391 p.

⁶ DIECKMANN, Christoph. *Karo belaisvių žudymas*. Iš DIECKMANN Christoph, TOLEIKIS Vytautas, ZIZAS Rimantas, *Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje 1941–1944* (p. 9–51). Vilnius: Margi raštai, 2005.

⁷ DIECKMANN, Christoph. *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*. Bd 2. Göttingen: Walstein Verlag, 2011, s. 918–1190, 1328–1380.

organizavimą, kalinių padėtį ir pan., bet nerašė apie „tamsiojo paveldo“ objektų memorializaciją. 2010 m. išleistoje studijoje ir straipsnyje kultūros istorikė Rasa Čepaitienė bendrais bruožais apžvelgė kai kuriuos su „trauminio“ („smurtinio“) paveldo įamžinimu, jo interpretacijomis ir kontroversijomis Lietuvoje susijusius klausimus.⁸ Iš negausių tekstų lietuvių kalba verta išskirti Renatos Kilinskaitės straipsnį, kuriame, remiantis teorinėmis paradigmomis, analizuojamos „tamsiojo paveldo“ – gynybinių Kauno fortų – panaudojimo turistinėms („juodojo turizmo“) reikmėms galimybės.⁹ Macikų lagerių istorija buvo tirta Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro autorių kolektyvo parengtame leidinyje, kuriame pateikiama informacija apie nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos veikimą 1939–1944 m., Sovietų Sąjungos karo belaisvių lagerį 1945–1948 m., Gulago skyriaus Macikuose veiklą 1945–1955 m. bei 2012 ir 2014 m. vykdytus archeologinius žvalgomuosius tyrinėjimus Armalėnų ir Macikų lagerio kapinėse.¹⁰ 2011 m. Klaipėdos universiteto leidykla išleido keturių autorių mokslo studiją, kurioje analizuojami Macikų lagerių komplekso panaudos ir integracijos Lietuvos atminimo kultūroje klausimai, remiantis lyginamuoju „tamsiojo paveldo“ memorialų (su)kūrimo ir „konfliktų atminties“ panaudos aspektu Vakarų, Vidurio ir Rytų Europos regionų kontekstuose. Ši studija gali tapti teoriniu pagrindu, kuriant buvusių Macikų lagerių memorialo dalį ir perteikiant Macikų lagerių atminimo svarbą visuomenei bei valstybės atminimo kultūrą formuojančioms institucijoms.¹¹

Straipsnio tikslas – bendrųjų *atminties vietų* teorijų metodologinių priegų pagalba perteikti skaitytojui Macikų lagerių kompleksą kaip „tamsiojo paveldo“ vietą. Siekiant realizuoti šį tikslą, keliami uždaviniai:

- pateikti istorinę Macikų lagerio apžvalgą;
- išanalizuoti Macikų lagerių atvejui taikytinus „tamsiojo paveldo“ (istorijos, atminties politikos, Holokausto objektų memorializacijos) tyrimų pavyzdžius;
- išnagrinėti karo ir gynybinio paveldo tyrimus Lietuvoje ir jų kontekste pateikti galimas Macikų lagerių aukų įamžinimo galimybes.

⁸ ČEPAITIENĖ, Rasa. *Paveldosauga globaliame pasaulyje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010, p. 307–316; ČEPAITIENĖ, Rasa. Sovietmečio atmintis: tarp atmetimo ir nostalgijos. *Lituanistika*, 2007, t. 53, Nr. 4, p. 36–50.

⁹ KILINSKAITĖ, Rasa. Tragiškų istorinių įvykių reprezentavimo tendencijos: Kauno tvirtovės fortų atvejis. *Kauno istorijos metraštis*, 2013, Nr. 13, p. 259–272.

¹⁰ *Macikų mirties namai. Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido tyrimo centras, 2015, 191 p.

¹¹ VITKUS, Hektoras; VAREIKIS, Vygantas; UBIS, Edvinas; STONČIUS, Justas. *Macikai: atminties vieta Europos pakraštyje*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2021, 201 p.

Trumpa Macikų lagerių istorinė apžvalga

Prieš pradėdant nagrinėti Macikų lagerių komplekso kaip „tamsiojo paveldo“ atvejo problematiką ir vietą europiniame kontekste, reikėtų pateikti trumpą šio objekto istorinę apžvalgą.

Macikų dvare, kurio istorija siekia XVII amžių, nuo 1924 iki 1939 m. kovo mėn. buvo įkurdinta dalis Lietuvos kariuomenės dalinių. 1923 m. Macikų dvare buvo dislokuotas 7-ojo pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butigeidžio pulko antrasis batalionas.¹² 1924 m. rugpjūčio 14 d. Macikų dvare dislokuotas 3-iojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulko pirmasis batalionas, įkurdintas senose (ir labai prastos būklės) dvaro alaus daryklos patalpose.¹³ Siekdama pagerinti bataliono infrastruktūrą, 1927 m. Lietuvos krašto apsaugos ministerija nupirko centrinę dvaro dalį – visi dvaro trobesiai buvo pritaikyti 7-ojo pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butigeidžio pulko antrojo bataliono poreikiams. Po 1939 m. kovo mėn. nacistinės Vokietijos įvykdyto Klaipėdos krašto *anšliuso* Macikuose buvo įkurtas valstybinis ūkis. 1939–1941 m. Šilutės apylinkėse (Stablaukiuose, Kalveliškiose) buvo suformuotas karo belaisvių izoliavimo stovyklų, kuriose buvo laikomi Antrojo pasaulinio karo pradžioje į nelaisvę patekę Lenkijos, Prancūzijos ir Belgijos karo belaisviai, tinklas.¹⁴ Prasidėjus Vokietijos ir SSRS karui, 1941 m. birželio pabaigoje – liepos pradžioje čia buvo įsteigta karo belaisvių stovykla *Stammlager*¹⁵ (*Stalag*) 331. Už karo belaisvius buvo atsakinga Vokietijos karinė (*Oberkommando Wehrmacht*) ir Vyriausioji sausumos karinių pajėgų vadovybė (*Oberkommando des Heeres*), o pats lageris subordinuotas I gynybos apygardai Karaliaučiuje (*I Wehrkreis, Königsberg*). Ši karo belaisvių stovykla buvo skirta specifinei kalinių grupei – belaisviams raudonarmiečiams, kuriems nebuvo taikomos 1929 m. Ženevos konvencijos dėl elgesio su karo belaisviais normos, tad belaisvių laikymo sąlygos buvo žiaurios, o tikslinga nacistinės Vokietijos aukštesniųjų institucijų planavimo politika lėmė sistemingą (skatinamą badu ir ligomis) belaisvių naikinimą. Be to, karo belaisvių raudonarmiečių naikinimo politika nacistinės Vokietijos karinės vadovybės sluoksnių buvo teisinama remiantis rasistine ideologija, kuri buvo ne tik idėjinis, bet

¹² 2014 04 14 Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos aktas Nr. KPD-AV-689 dėl vertybės statuso suteikimo Macikų dvaro sodybai [žiūrėta 2020 02 17]. Prieiga per internetą: <file:///C:/Users/hecto/Downloads/KVRObjektas657.pdf >.

¹³ SURGAILIS, Gintautas. *Trečiasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulkas*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2013, p. 87–88.

¹⁴ ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė; BUBNYS, Arūnas. Nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos Šilutės apylinkėse 1939–1944 m. Iš *Macikų mirties namai: Antrojo pasaulinio karo ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2015, p. 24–40.

¹⁵ *Stammlager* (*Stalag*) arba *Stammlager für Mannschattsoldaten* – bazinis, stacionarus lageris visiems karo belaisviams. Pagal paskirtį dalis tokių lagerių buvo skirstomi į *Hauptlager* (pagrindinis lageris) ir *Zweiglager* (lagerio filialas arba pagalbinė stovykla).

ir praktinis naikinimo politikos komponentas.¹⁶ 1941 m. pabaigoje Macikuose veikusi belaisvių stovykla buvo pervadinta į *Stammlager (Stalag) I C*, kurios užimtame 2,9 ha plote galėjo būti patalpinta ne mažiau kaip 1 000 žmonių – taip ji tapo viena didžiausių sovietinių karo belaisvių koncentracijos stovyklų I karinėje apygardoje ir Tilžės apskrityje (dar vienas Klaipėdos krašte įsteigtas panašaus dydžio lageris buvo Pagėgių apylinkėse funkcionavęs *Oflager 53*¹⁷).

1943 m. gegužės–liepos mėn. Macikuose buvo įkurta antroji karo belaisvių stovykla – *Stammlager (Stalag) Luft*¹⁸ VI, skirta (šiuo tikslu lageryje buvo suformuoti atskiri sektoriai) kalinti į nelaisvę patekusius Jungtinių Amerikos Valstijų, Jungtinės Karalystės, Kanados, Australijos, Naujosios Zelandijos karo lakūnus. Dalis šios grupės kalinių buvo gen. Władysława Anderso lenkų korpuso kariai.¹⁹ Remiantis 1944 m. JAV karinės žvalgybos departamento duomenimis, Macikų lageriuose buvo 12 medinių ir 10 mūrinių barakų, kuriuose galėjo tilpti ne mažiau kaip 10 tūkst. žmonių.²⁰ Nacistiniai Macikų karo belaisvių lageriai likviduoti 1944 m. rugpjūčio mėn., didžiąją kalinių dalį išgabenus į koncentracijos lagerius okupuotoje Lenkijos teritorijoje bei Trečiajame Reiche.²¹

1945 m. pradžioje Raudonajai armijai užėmus Lietuvą ir okupavus Rytprūsius, viena Macikų lagerių komplekso dalių tapo Sovietų Sąjungos NKVD kuruojamu 184-uju Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisvių lageriu.²² Tokiu būdu Macikų lagerių istoriją sąlyginai galima palyginti (nelyginant įvykdytų nusikaltimų masto) su Buchenvaldo koncentracijos stovyklos istorija, kurioje po karo sovietai taip pat įkūrė stovyklą „internuotiesiems“ – nacių pareigūnams ir vokiečių karo belaisviams.²³ 1946–1947 m. belaisviai iš Macikų buvo varomi į Klaipėdos miesto atstatymo darbus – Klaipėdos įmonėse dirbo apie 2 000 belaisvių iš Macikų lagerio. 1945 m. rugsėjo mėn. Macikuose buvo įkurta iš Vilniaus atkelta specialioji ligoninė Nr. 2652 – tai padėjo 184-ąjį lagerį

¹⁶ 2001 03 22 Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti. Nacių okupacija 1941–1944 m. Holokaustas ir kiti nacių nusikaltimai. Ne žydų persekiojimas. Karo belaisvių žudymas. Išvados. Iš Christoph DIECKMANN, Vytautas TOLEIKIS, ZIZAS, Rimantas. *Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje 1941–1944*. Vilnius: Margi raštai, 2005, p. 52–53.

¹⁷ *Oflager (Oflag)* arba *Offizierstlager fuer Offiziere* – tik karininkams skirta karo belaisvių stovykla.

¹⁸ *Stammlager (Stalag) Luft* arba *Luftwaafe-Stammlager* – bazinis sąjungininkų karinių oro pajėgų karo belaisvių lageris.

¹⁹ ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė; BUBNYS, Arūnas. Nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos Šilutės apylinkėse 1939–1944 m. ..., p. 44–59.

²⁰ 1944 07 15 American Prisoners of War II in Germany. Stalag Luft 6 at Heydekrug. Prepared by Military Intelligence Service War Department [žiūrėta 2020 11 15]. Prieiga per internetą: <<https://www.b24.net/powStalag6.htm>>. Turimi istoriografiniai šaltiniai leidžia nurodytą *Stammlager (Stalag) VI* kontingento skaičių koreguoti iki 6 168 (žr.: ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė; BUBNYS, Arūnas. Nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos Šilutės apylinkėse 1939–1944 m. ..., p. 45).

²¹ *Ibid.*, p. 58–59.

²² TININIS, Vytautas. Sovietų Sąjungos karo belaisvių lageris Macikuose 1945–1948 m. Iš *Macikų mirties namai...*, p. 60.

²³ БЕЛОВ, Олег. Немецкий концлагерь, специальный лагерь НКВД, мемориал. Бухенвальд [žiūrėta 2020 04 17]. Prieiga per internetą: <<https://spbvedomosti.ru/news/nasledie/nemetskiy-kontslager-spetsialnyy-lager-nkvd-memorial-bukhenvald/>>.

paversti į „gydomąjį“ (tokį statusą šis lageris įgijo 1946 m. vasario mėn.²⁴). Lageryje buvo laikomi ir visiškai išsekę, nebegalintys dirbti, iš esmės mirčiai pasmerkti karo belaisviai ne tik iš 184-ojo lagerio, bet ir perkelti iš Klaipėdoje funkcionavusio karo belaisvių lagerio Nr. 57.²⁵ 1948 m. liepos 15 d. 184-asis karo belaisvių lageris buvo uždarytas, netrukus buvo iškelta ir specialioji ligoninė Nr. 2652.

Kita lagerio dalis 1945–1946 m. buvo paversta į SSRS Gulago padalinį – NKVD (MVD) Pataisos darbų kolonijų skyriaus 3-įjį lagerio skyrių (arba Pataisos darbų koloniją Nr. 3), skirtą civiliams politiniams (nemaža jų dalis buvo lietuviai, rusai, ukrainiečiai, etc.) ir kriminaliniams kaliniams.²⁶ Gausėjant kalinių skaičiui, ši lagerio teritorija buvo sparčiai plečiama ir netrukus užėmė 5 ha žemės. 1952 m. duomenimis, vienu metu čia galėjo būti kalinama apie 3 tūkst. žmonių²⁷ – tai buvo vienas didžiausių Gulago objektų Lietuvos SSR teritorijoje. Griežčiausiai, atskiroje zonoje, buvo kalinami politiniai kaliniai. Į lagerį patekdavo neįtikė sovietų okupacinei valdžiai Lietuvos SSR piliečiai, rezistentai ir jų artimieji, ūkininkai, nesugebėję sumokėti užkrautų mokesčių ir apkaltinti sabotazu, mokslininkai, kultūros veikėjai ir kt.²⁸ Lageryje (specialiai įsteigtuose barakuose) buvo kalinamos ir moterys, čia gimę vaikai ir neįgalieji, kuriems buvo įsteigti atskiri barakai (pvz., Motinos ir vaiko namai).²⁹ Gulago padalinys Macikuose veikė iki 1955 m. birželio 18 d.

Uždarius lagerį, bandyta sunaikinti ir Macikų lagerių kapines – buvo parengtas teritorijos „melioravimo“ projektas. Nors šis projektas nebuvo įgyvendintas ir kapinės nebuvo sunaikintos, tačiau jose ganėsi gyventojų gyvuliai, vykdoma kita ūkinė veikla. Macikų lageris sovietiniais laikais nebuvo niekaip pažymėtas, jis netapo ir negalėjo tapti memorialiniu objektu, kadangi sovietų karo belaisviai, patekę į vokiečių rankas (pagal oficialią terminologiją „pasidavę į nelaisvę“) buvo laikomi „priesaiką sulaužiusiais nepatikimais, silpnadvasiais, baikščiais elementais“, ir, anot istoriko Marko Edelės, „gavo žymę visam gyvenimui“.³⁰ Sovietiniai memorialiniai Antrojo pasaulinio karo (Didžiojo Tėvynės karo) simboliai turėjo reprezentuoti arba „Tarybinės liaudies“ heroizmą, arba „vokiškųjų fašistų“ nusikaltimus ir nebuvo skirti pralaimėjimui įamžinti.

1955 m. dalis buvusio Macikų lagerio teritorijos buvo perduota čia įsteigtiems Pagrynių invalidų namams (šiandien tai – Macikų socialinės globos namai). 1993 m. Tremtinių ir politinių kalinių sąjungos Šilutės skyriaus iniciatyva buvo įrengtas Macikų lagerio karcerais-muziejus, kuris 1995 m. tapo Šilutės (Hugo Šojaus) muziejaus skyriumi.

²⁴ TININIS, Vytautas. *Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisviai Lietuvoje 1944–1949 m.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2016, p. 211.

²⁵ *Ibid.*, p. 323–329.

²⁶ BURINSKAITĖ, Teresė Birutė; JANKAUSKIENĖ, Edita. GULAG'o skyrius Macikuose 1945–1955 m. Iš *Macikų mirties namai...*, p. 110–111.

²⁷ *Ibid.*, p. 116–118.

²⁸ *Ibid.*, p. 116.

²⁹ *Ibid.*, p. 132–138.

³⁰ EDELE, Mark. *Soviet veterans of the Second World War: a Popular Movement in an Authoritarian Society 1941–1991.* Oxford university press, 2008, p. 102–118.

Tad ši Šyšos pakrantėje apsupta gražių miškelių ir gyvenamųjų namų „tamsiojo paveldo“ vieta, kuria pasikeisdami naudojosi du totalitariniai režimai, turi ilgametį negatyvų turinį.

„Tamsusis paveldas“ ir istorijos politika

„Tamsiojo paveldo“ įamžinimo formų paieškos ir jų specifika kelia diskusijas, kurios išeina už pačių materialinio paveldo objektų išsaugojimo ir įprasminimo ribų. Piere Noros vertinimu, „atminties vietos yra svarbiausi ženklai, esminiai atminimo sąmonės įsikūnijimai, esantys istorijoje“.³¹ Tačiau buvusio Macikų lagerio teritorijoje nėra išlikę daug ženklų, t. y. materialių artefaktų, o išlikusieji nebeprimena čia vykusio žiaurumo. Macikai šiandien yra ramus, jaukių miškelių apsuptas Šilutės priemiestis ir nėra aišku, ar jo gyventojai norėtų, kad jis būtų siejamas su dramatiškais praeities įvykiais. Nors ir netekęs didžiosios dalies autentikos, buvęs Macikų lagerio kompleksas galėtų būti vertinamas kaip disonuojančio „tamsiojo (konfliktų) paveldo“ pavyzdys, kuris, anot Gregorio Ashwortho ir Rudi Hartmanno, išskyla tuomet, kai tam tikru laiku ar tam tikroje vietoje atsiranda neatitikimas tarp žmonių vertybių bei įsitikinimų ir paveldo, su kuriuo jie save identifikuoja.³² 2020 m. rugsėjo 25 d. – lapkričio 2 d. vykęs Armalėnuose rastų karo belaisvių palaikų perlaidojimas parodė įtampas, susijusias su atminties politika, kai oficialioje ceremonijoje nedalyvavo Rusijos Federacijos atstovai, nors rusų tautybės karo belaisvių palaikai sudaro didžiausią palaidotųjų dalį.

Vakarų Europoje apie atminties politiką, jos formavimą, vaizdinius, politinės galios naudojimą memorialiniams objektams įamžinti parašyta daugybė studijų ir straipsnių. Lietuvoje taip pat vyksta tokie tyrimai, tačiau aš norėčiau atkreipti dėmesį į kai kurias *istorinio naratyvo* formavimo sąsajas su „tamsiuoju paveldu“, nagrinėjamu objektu ir prasidėjusia Macikų lagerių *panauda*.

2020 m. gruodžio mėnesį patvirtintoje Lietuvos Respublikos vyriausybės programoje tarp pagrindinių iniciatyvų yra iškeltas ir Lietuvos istorinio naratyvo formavimas („Lietuva turi istoriją (*story*, naratyvo prasme), apie kurią svarbu papasakoti: pergalės prieš tironiją, laisvės gynėjų, tremties istoriją, bet taip pat ir skaudžią Holokausto istoriją. Lietuvos istorija dažnai tampa hibridinių atakų objektu, kai, pasinaudojus Vakaruose įprastais debatais, priešiškos jėgos formuoja sau naudingą naratyvą, kuris neturi jokio realaus pagrindo. Esamas pasipriešinimo priešiškiems naratyvams pastangas ir akademiškus tyrinėjimus sieksime stiprinti koordinuotomis strateginėmis pastangomis atvirai ir

³¹ NORA, Piere. *Realms of Memory: Rethinking the French Past*. Vol. I. New York: Columbia university press, 1996, p. 6.

³² ASHWORTH, Gregory J.; HARTMANN, Rudi. *The Management of Horror and Human Tragedy. Horror and Human Tragedy Revisited: The Management of Sites of Atrocities for Tourism*. New York: Cognizant Communication Corporation, 2005, 253 p.

kritiškai tyrinėti istorinę tiesą, jos pagrindu formuoti ir kurti istorinį Lietuvos naratyvą. Taip pat sieksime totalitarinių režimų nusikaltimų įvertinimo“³³. Macikų lagerių vieta idealiai tinka tiek tokiam *naratyvui* formuoti, tiek totalitarinių režimų – sovietinio ir nacistinio – sąsajoms ir nusikaltimams pabrėžti, tiek oficialiai memorializacijai.

Politikų siekiai kurti sau palankų istorinį (kolektyvinį) Lietuvos naratyvą, formuoti „mes“ ir „jie“ dichotomiją kaip pasipriešinimą kitiems („svetimiems“) naratyvams, nacionaliniu lygmeniu esant įtemptai geopolitinei situacijai ir vykstant informacinėms kovoms yra suprantami. Tačiau nagrinėjant Macikų lagerių atvejį kyla klausimas, kokią galima nustatyti santykį tarp valstybinės istorijos politikos formavimo ir atminties įamžinimo, susijusio su „tamsiojo (konfliktų) paveldo“ vietomis?

Europos atmintis, pasak politikos mokslų atstovų Claus Leggewie ir Ane Lang, „negali naudotis kolektyvinės atminties mnemotechnikos manipuliacijomis, kol nėra aiškiai suvokiamos visos istorijos situacijos ir procesai, kol nesuderintos skirtingos nacionaliniu ir regioniniu požiūriu perspektyvos“.³⁴ Pateikti vienintelę tinkamą istorijos versiją ar jos interpretaciją, kuri būtų tinkama visoms pusėms (Macikų lagerių atveju – visų Antrojo pasaulinio karo dalyvių ir aukų pusėms), yra komplikotas reikalas, o turint omenyje skirtingas istorijos politikas ir istorinių įvykių vertinimus, „atminties“ (*Memory, Erinnerung*) sankirtas su „atminimu“ (*Commemoration, Gedächtnis*), galbūt ir neįmanomas. Tačiau net ir turint omenyje skirtingas ir prieštaringas pozicijas, reikėtų stengtis siekti konsensuso ne dėl istorinių įvykių vertinimo, bet dėl tokių vietų (*les lieux de memoire, sites, realms*) įamžinimo visoms pusėms priimtinomis formomis. Šiame procese svarbiausias būtų *kitoks* „atminties konfliktų“ sprendimo modelis, kurį būtų galima pritaikyti Macikų lagerių įamžinimo atveju. Tai būtų *pluralistinis* Antrojo pasaulinio karo konfliktų įamžinimo modelis, o ne bendras istorinio pasakojimo (*story*) naratyvas, kuris šiuo atveju atstovautų kuriai nors vienai pusei. „Netinkamo“ požiūrio į Antrojo pasaulinio karo ir pokario įvykius ir procesus cenzūravimas demokratinėje visuomenėje yra nepriimtinas, tuo labiau kad visada buvo ir bus konkuruojančių tų įvykių versijų.

Apie būtinybę išskirti ir tyrinėti ne tik tai didžiąsias Europos „atminties tyrimų“ vietas (pvz., Aušvicas, Dachau, Buchenvaldas, etc.), bet ir menčiau žinomas Europos periferijų atminties vietas ir su jais susijusius istorinius bei politinius konfliktus Rytų Europoje akademinėje aplinkoje buvo pradėta diskutuoti palyginti neseniai.³⁵ Antrojo pasaulinio karo datos ir įvykiai Vidurio Rytų Europoje buvo ir tebėra naudojami kaip simboliai, kuriais siekiama konsoliduoti politines grupes, kurti materialius istorinės (kolektyvinės) atminties artefaktus arba, kaip parašyta minėtoje Lietuvos vyriausybės

³³ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos vyriausybės programos [žiūrėta 2020 12 27]. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/3955e800388111eb-8c97e01ffe050e1c>>.

³⁴ LEGGEWIE, Claus; LANG, Ane. *Der Kampf um die europäische Erinnerung. Ein Schlachtfeld wird besichtigt*. München: C. H. Beck Verlag, 2011, S. 31.

³⁵ *Ibid.*, 224 S.

programoje, „formuoti ir kurti istorinį Lietuvos naratyvą“. Kadangi tokie istoriniai orientyrai ir atminimo simboliai kelia diskusijas tiek visuomenėje, tiek tarp akademinų sluoksnių, jų įprasminimas ir įpaminklinimas iškelia klausimus apie etišką ir moraliai įpareigojančią prieigą.

„Tamsusis paveldas“: tyrimai, apibrėžimai ir konotacijos

Taikydami „tamsiojo (konfliktų) paveldo“ metodologinę prieigą ir siūlydami tokio paveldo memorializacijos kelius (Macikų lagerių atveju taip pat) susiduriame su daugybe klausimų. Pats „paveldo“ terminas, atrodytų, toks natūralus ir kasdieniškas, plačiau, o ne tik akademiame diskurse Vakarų Europoje paplito nuo 1975 m., kurie buvo paskelbti Europos architektūros metais.³⁶ XX a. antrojoje pusėje paveldo tyrinėtojai ir istorikai atkreipė dėmesį, kad „kultūrinio paveldo“ sąvoka nėra viską apimanti ir metodologiškai tiksli, nes gali įgyti tiek pozityvią, tiek negatyvią konotacijas. „Pozityvus“ kultūrinis paveldas, kultūrinis kraštovaizdis ir jo lankymas, kuris susijęs su organizuotomis ir neorganizuotomis turistinėmis praktikomis, laisvalaikio praleidimu, yra plačiai iširtas. Paveldas, turizmas ir laisvalaikio praleidimas dažniausiai buvo siejami su pozityviu paveldu ir pozityviai nuteikiančių objektų lankymu. Tuo tarpu paveldą, kuris atstovautų negatyviai konotacijai, reikėjo teoriškai suformuoti, kad būtų galima eksponuoti tokio pobūdžio artefaktus muziejuose su paaiškinimais, kurti negatyviojo paveldo memorialus su politiškai korektiškais reikšmių interpretacijomis, priklausomai nuo užsakovų norų. Terminą „negatyvusis paveldas“ 2002 m. įvardijo ir teoriškai pagrindė antropologė Lyn Meskel, apibūdindama jį kaip „konfliktišką vietą, kuri kolektyviniame vaizdinyje tampa neigiamos atminties saugotoja“.³⁷ Iki tol dauguma paveldo tyrinėtojų rėmėsi Džono E. Tanbridžo ir Gregorio D. Ashwortho suformuota „disonuojančio paveldo“ (*disonant heritage*) koncepcija.³⁸ „Tamsusis paveldas“ paprastai priskiriamas „disonuojančio paveldo“ grupei, kuri prieštarauja dominuojančiai ideologijai, jos vertybėms ir pažiūroms. „Tamsiojo paveldo“ atveju žmogiškosios tragedijos prigimtis jį ypač sureikšmina ir tokį „disonuojantį paveldą“, kuris kitu atveju būtų vertinamas kaip marginalinis ar trivialus, perteikia visuomenei kaip ypač svarbų, išskirtinį reiškinį.³⁹ Muziejinkams kuriant ekspozicijas, iškilo klausimas, kaip eksponuoti „disonuojantį paveldą“ muziejuose, atvirose erdvėse, kaip perteikti istorinį naratyvą, susijusį su

³⁶ ČEPAITIENĖ, Rasa. *Paveldosauga globaliame pasaulyje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010, p. 209.

³⁷ MESKELL, Lynn. Negative Heritage and Past Mastering in Archaeology. *Anthropological Quarterly*, 2002, Vol. 2, No. 3, p. 558.

³⁸ TUNBRIDGE, John, ASHWORTH, Gregory. *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Sussex: John Wiley & Sons Ltd., 1996, 299 p.

³⁹ *Ibid.*, p. 68–70.

smurtiniais reiškiniais karų metu, totalitarinių režimų įvykdytais nusikaltimais, rasiniais, socialiniais ar politiniais genocidais ir kitomis socialinėmis katastrofomis.

Nors dėl Macikų lagerių specifikos tiesioginių paralelių su panašiomis „tamsiojo paveldo“ vietomis Europoje surasti sunku, verta atkreipti dėmesį į kai kurių muziejų ir memorialų Vokietijoje ir Lenkijoje sukurtų karo belaisvių ir koncentracijos stovyklų vietose atminimo vietų reikšminį turinį ir jų kismą. Pirmuoju memorialiniu „tamsiojo paveldo“ muziejumi tapo koncentracijos ir mirties stovykla Aušvicas II-Birkenau, įkurtas 1947 m. ir skirtas įamžinti „lenkų tautos ir kitų tautų kančią“⁴⁰ (žydų aukų atminimą simbolizuojantis akmuo šiame memorialiniame komplekse buvo pastatytas tik 1950 m.⁴¹). Lenkijoje buvusių koncentracijos stovyklų vietose komunistinė valdžia kūrė muziejus ir statė monumentus, kurie skirtingose vietose turėjo skirtingas formas ir prasmes. Tik tai Treblinke – mirties stovykloje, kurioje buvo sunaikinta 700 000–900 000 beveik vien tik iš Lenkijos kilusių žydų, Lenkijos komunistinė valdžia atvirai ir aiškiai įamžino žydų tautybės nacių aukų atminimą.⁴² Kituose memorialuose, 1945–1975 m. sukurtuose Holokausto Lenkijoje vietose, bandant universalizuoti tokio pobūdžio memorialus, buvo marginalizuojamas žydų kaip pagrindinės nacių genocidinės politikos grupės faktas. XX a. penktajame–septintajame dešimtmėčiais dauguma buvusių nacistinių koncentracijos stovyklų (pvz., Buchenvaldas, Dachau, Bergen-Belzec, Dora-Mittelbau, Chelmnas, Štuthofas) tapo „tamsiojo“ („negatyviojo“, „smurto“) paveldo muziejais dėl buvusių kalinių grupių ir žydų organizacijų spaudimo. SSRS pagrindiniai įamžinami „tamsiojo paveldo“ objektai buvo vietos, susijusios su Antrojo pasaulinio karo (Didžiojo Tėvynės karo) kovomis ir nacistinės Vokietijos įvykdytais nusikaltimais prieš civilius gyventojus (Chatynė Baltarusijoje, Ablinga ir Pirčiupiai Lietuvoje) bei, su nedidelėmis išimtimis, Holokausto aukomis (Babyj Jar Ukrainoje, Paneriai Lietuvoje). SSRS didžioji dalis „tamsiojo paveldo“ vietų, susijusių su Holokaustu, buvo marginalizuojamos. Taip, Kauno IX forte įkurtame muziejuje žydai nebuvo išskirti kaip specifinė aukų grupė, o 1984 m. pastatytas memorialas buvo tipinis monumentalistinis kūrinys, galėjęs iškilni bet kurioje kitoje Sovietų Sąjungos vietoje.⁴³

Pristatant XX a. įvykius Lietuvoje, kaip ir daugelyje Vakarų ir Vidurio Rytų Europos muziejų ekspozicijų, dominuoja Antrojo pasaulinio karo istorija, kurioje vieną pagrindinių vietų užima Holokausto aukų vaizdiniai. Holokausto vietų atminimo įamžinimo ir

⁴⁰ HUENER, Jonathan. *Auschwitz, Poland and the Politics of Commemoration, 1945–1979*. Athens, OH: Ohio University Press, 2003, p. 33.

⁴¹ MARCUSE, Harold. Holocaust Memorials: The Emergence of Genre. *The American Historical Review*, 2010, Vol. 115, No. 1, p. 81.

⁴² *Ibid.*, p. 87.

⁴³ Žr.: VITKUS, Zigmantas. *Memorialas atminimo politikoje: Panerių atvejo tyrimas (1944–2016)*. Daktaro disertacija. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2019, p. 179–186.

„įpaveldinimo“ klausimai lietuvių istoriografijoje yra plačiai ištyrinėti⁴⁴. Komunistinėje Lietuvoje Holokausto memorializacijos vietų kūrimas buvo problemiškas dėl Sovietų Sąjungos vykdomos politikos žydų atžvilgiu. Po nepriklausomybės atgavimo Lietuvos Respublikoje prasidėjo ne tik objektyvesni Holokausto istorijos tyrimai, bet vyko ir valstybės finansuojamas Holokausto vietų įamžinimo ir memorializacijos procesas. Tačiau čia galime pritarti Hektoro Vitkaus nuomonei, jog tokios iniciatyvos kartais atspindi demonstratyvų Holokausto atminimo sakralizavimo Lietuvoje pobūdį ir pritaikymą prie europietišku Holokausto atminimo etikos normų.⁴⁵

Atminimo kūrimas: Holokausto memorializacijos pavyzdžiai

Anot prancūzų istoriko ir filosofo Michaelio Foucault, oficialusis diskursas formuoja žmonių mąstymą ir tapatybę jiems to net nežinant. Tai sietina ir su Holokausto vietų memorializacija, kurių įamžinimo pavyzdžiai yra metodologiškai svarbūs norint suvokti „tamsiojo paveldo“ įamžinimo specifiką ir panaudą Lietuvos atveju. Mokslinių tyrimų ir edukacinių programų apie Holokaustą organizavimas, minėjimai Europos Sąjungos šalyse vyksta valstybiniu lygmeniu, memorialų ir atminimo vietų, *les lieux de mémoire* kūrimas, minėjimai ir pan. yra remiami tiek valstybės institucijų bei valstybinių fondų, tiek privačių rėmėjų ir organizacijų lėšomis. Tačiau taip buvo ne visada. Holokausto atminimo vietų memorializacija kaip unikalus „tamsiojo paveldo“ kūrimas sukeldavo diskusijas, susijusias su conceptualiais tokių vietų vertinimo pokyčiais. 1948 m. Varšuvoje buvo atidengtas skulptoriaus Natano Rapoporto paminklas, skirtas Varšuvos getui. Šio paminklo kopija 1975 m. buvo pastatyta Izraelyje, *Yad Vashem* memoriale. Būdami identiški, abu monumentai simbolizavo kančią ir heroizmą skirtinguose istoriniuose kultūriniuose kontekstuose. Varšuvoje šis memorialas buvo skirtas ne tik žydų geto kovotojų atminimui – jis buvo pripažintas ir kaip tautinis lenkų memorialas. Paminklo Varšuvos geto atminimui pastatymas Izraelyje buvo susijęs su Varšuvos sukilimo heroizacija ir kova už *Eretz Izrael*, o ne kova už diasporos išlikimą. Monumentas, skirtas Varšuvos geto sukilimui atminti, Izraelyje virto bendru žydų kultūriniu simboliu, o kartu su *Yad Vashem* muziejaus įkūrimu – vienu iš Izraelio valstybės legitimacijos komponentų.⁴⁶

⁴⁴ Žr.: VITKUS, Hektoras. Holokausto atminties problema ir jos poveikis lietuvių ir žydų santykiams. Iš *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai: straipsnių rinkinys*. Sud. J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010, p. 275–308; VITKUS, Hektoras. Holokausto atminties panauda sovietinėje Lietuvoje: ideologinis aspektas. Iš *Holokaustas nacių okupuotose Rytų ir Vakarų Europos valstybėse...*, p. 123–136; VITKUS, Zigmas, *Memorialas atminimo politikoje...* 317 p.

⁴⁵ VITKUS, Hektoras. Holokausto atminties problema ir jos poveikis..., p. 306.

⁴⁶ FRIEDLÄNDER, Saul. Die Shoah als Element in der Konstruktion israelischer Erinnerung. *Babylon*, 1987, No. 2, S. 10–22.

„Tamsiojo paveldo“ – nacistinių koncentracijos ir priverstinio darbo stovyklų – įamžinimas Vokietijoje buvo specifinis. Po Antrojo pasaulinio karo Vakarų Vokietijoje memorialai tokiuose objektuose buvo įkurti arba išlikusių kalinių, arba Vokietijos piliečių grupių iniciatyva, kurios, norėdamos įamžinti praeities įvykius, siekė prisiimti moralinę atsakomybę už nacistinio režimo įvykdytus nusikaltimus. Kai kurios „tamsiojo paveldo“ vietos buvo paverstos civiliniais objektais, nepaminint, kas jose vyko praeityje. Pasibaigus karui, Dachau koncentracijos stovykloje sukurtas memorialas akcentavo krikščioniškas temas ir simbolius, bet neturėjo jokių nuorodų į žydų kančias.⁴⁷ Komunistinio režimo kontroliuojamoje Vokietijos dalyje koncentracijos stovyklos Buchenvalde, Zaksenhauzene ir Ravensbriuke tapo ne vien nacistinės praeities atminimo vietomis, bet ir tarnavo Rytų Vokietijos komunistinio režimo legitimacijai. Po Vokietijos suvienijimo 1990 m. Buchenvalde ir Zaksenhauzene buvo įrengtos ekspozicijos, kuriomis prisimintos ir sovietinio teroro aukos, kadangi po nacistinio režimo žlugimo ten buvo įkurti lageriai, skirti vokiečiams karo belaisviams, nacistų pareigūnams ir komunistinio režimo priešinkams. Pertvarkant ekspozicijas kilo diskusijų, kai kurių organizacijų atstovai kaltino ekspozicijos rengėjus dėl nacistų režimo ir komunistinio režimo aukų sulyginimo ir pariteto tarp aukų ir nusikaltėlių. Įrengiant tokio pobūdžio memorialus, kildavo diskusijų dėl originalių (barakų, kelių, vartų ir pan.) artefaktų išsaugojimo, atkūrimo ir naujų memorialų statybos.⁴⁸

Kaip buvo minėta, pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, komunistinė Lenkijos valdžia stengėsi „dejudaizuoti“ Aušvicą ir Maidaneką bei sulygtinti žydų, lenkų ir kitų tautybių atstovų aukas. Iki 1970 m. komunistinėje Lenkijoje Aušvicas buvo minimas beveik vien kaip lenkų kančios vieta, o po 1970 m. Lenkijos Katalikų bažnyčia stengėsi paversti visuotinai pripažintą Holokausto simbolių ir lenkų katalikų kančios vietą.⁴⁹ Susidomėjimas Holokausto vietomis, simbolika ir atmintimi (pasireiškiantis net tokiomis keistomis formomis kaip „Holokausto piligrimystė“ ir „Holokausto turizmas“, t. y. Izraelio švietimo ministerijos organizuojamomis kelionėmis į buvusių nacistinių koncentracijos ir mirties lagerių vietas Lenkijoje) kelia platesnį klausimą, ar toks masinis „tamsiojo paveldo“ vietų eksploatavimas gali būti laikomas pozityviu fenomenu

⁴⁷ MARCUSE, Harold. Memorializing Persecuted Jews in Dachau and Other West German Concentration Camp Memorial Sites. Iš *Memorialization in Germany since 1945*. Eds. B. Nivel, Ch. Paver. New York: Palgrave Macmillan, 2010, p. 195.

⁴⁸ EICHMAN, Berndt. *Versteint, verharmlost, vergessen: KZ- Gedenkstätten in der Bundesrepublik Deutschland*. Frankfurt a/M: Fischer Taschenbuch Verlag, 1985, 221 S.; MONTEATH, Peter. The Politics of Memory: Germany and Its Concentration Camps Memorials. *The European Legacy*, 1996, Vol. 1, No. 1, p. 14–19. *Das Gedächtnis der Dinge: KZ-Relikte und KZ-Denkmäler 1945–1995*. Hrsg. Detlef HOFFMANN. Frankfurt a/M.: Wissenschaftliche Reihe des Fritz-Bauer-Instituts, 1998, 351 S.

⁴⁹ YOUNG, James Edward. The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning. *Holocaust and Genocide Studies*, 1989, Vol. 4, No. 1, p. 63–76; CHARLESWORTH, Andrew. Contesting Places of Memory: The Case of Auschwitz. *Environment and Planning. Society and Space*, 1994, Vol. 12, No. 5, p. 579–593.

ir ar tokios įamžinimo formos nesumenkina aukų atminimo.⁵⁰ Lietuvos atveju taip pat galima kelti etinį klausimą, ar „tamsiojo paveldo“ vietų, įvairių gynybinių ir karo „tamsiojo paveldo“ objektų kūrimas ir jų panauda turistiniais tikslais nepaniekina totalitarinių režimų aukų atminimo? Etinį konfliktą gali sukelti „tamsiojo turizmo“ objektų sukومercinimas („suprekinimas“), taip tarsi nuvertinant aukų patirtas kančias.

Karo paveldas ir gynybinis paveldas

Rašant apie Macikų lagerių įamžinimo prasminį turinį, reikia pastebėti, kad šis klausimas susijęs su bendrais su karo paveldo įamžinimu susijusiais klausimais Lietuvoje.

Įvairių karinių susidūrimų, karo aukų ir su karo veiksmais susijusių įvykių įamžinimas Lietuvos teritorijoje pastebimas po Pirmojo pasaulinio karo. Tarpukario Lietuvoje buvo statomi įvairūs paminklai ir atminimo simboliai, susiję su Nepriklausomybės kovomis, kuriuos sovietmečiu metodiškai naikino komunistinė valdžia. Po Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje, kaip ir kitose sovietų armijos užimtose teritorijose, buvo statomi paminklai ir obeliskai, turėję ne tik įamžinti žuvusius Raudonosios armijos karius, bet ir formuoti ideologizuotą karo atmintį, vertybines orientacijas, skleisti žinią apie SSRS – išvaduotoją iš „fašistinio jungo“, Pergalės prieš hitlerinę Vokietiją nešėją.⁵¹ Tokie specifiniai objektai, kuriuos galime įvardyti kaip „karo paveldą“, Lietuvoje būtų paminklai, memorialai ir kitos materialaus paveldo vietos, susijusios su Raudonosios armijos karių, žuvusių Antrojo pasaulinio karo metais, palaidojimo vietomis ir jų įamžinimu. Rusijos Federacijai pradėjus intensyvinti „Didžiojo Tėvynės karo“ mitologijos sklaidą, sustiprėjo ir šių valstybės institucijų dėmesys Raudonosios armijos karių palaidojimo vietoms Baltijos šalyse, o apie 2000 m. jų priežiūra, tvarkymas (ir prasmų keitimas) tapo svarbiu Rusijos Federacijos oficialios atminimo politikos uždaviniu. 2010 m. Lietuvoje buvo įkurta Rusijos Federacijos finansuojama formaliai visuomeninė VŠĮ Karo paveldo institutas, kurio veiklos kryptyse buvo numatyta ir „karo paveldo objektų restauracija“.⁵² Karo paveldo objektus ši organizacija suvokė kaip vien tik su Raudonosios armijos karių palaidojimu ir atminimu susijusias vietas ir su šios armijos veiksmais Lietuvoje susijusius memorialinius objektus. Prie organizacijų, susijusių su „karo paveldo“ įamžinimu, galima priskirti aktyviai veikiančią Vokiečių karių kapų globos tautinę sąjungą (vok. *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge*), tvarkančią vokiečių karių kapus Lietuvoje. Jos iniciatyva buvo pastatytas ir paminklinis akmuo Macikuose vokiečių karo belaisviams atminti.

⁵⁰ Pvz.: ASHWORTH, G. J. Holocaust tourism: The experience of Krakow-Kazimierz. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 2002, No. 11, p. 363–367.

⁵¹ ARLAUSKAITĖ-ZAKŠAUSKIENĖ, Inga et al. *Kariai. Betonai. Mitas...*, p. 29–31.

⁵² *Ibid.*, p. 11–13.

Apie aktualias gynybinio („karo“) paveldo išsaugojimo problemas pirmą kartą po nepriklausomybės atkūrimo buvo prabilta 2003 m. rugsėjo 23 d. Kaune vykusioje tarptautinėje konferencijoje „Gynybinis paveldas Lietuvoje“, kurią organizavo Valstybinės paminklosaugos komisija kartu su VŠĮ Kultūros paveldo akademija. Šioje konferencijoje buvo diskutuojama apie gynybinio paveldo išsaugojimą ir jo idėjinį susiejimą su „kovomis už Lietuvos laisvę“. ⁵³ 2003 m. lapkričio 21 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos valstybinės paminklosaugos komisijos sprendimas dėl Nekilnojamojo karinio paveldo išsaugojimo, kuriame bendrais bruožais buvo nustatyta, kokie objektai sudaro karinį paveldą („valstybės gynybiniai objektai nuo seniausių laikų – piliakalniai, piliavietės, pilys, fortai, bunkeriai, partizanų žieminės, kareivinės ir kt. – turintys istorinę, architektūrinę, technologinę ar kraštovaizdinę vertes“). ⁵⁴ XX a. paskutiniame dešimtmetyje Lietuvoje pasirodė daug studijų, kurios buvo skirtos gynybinio („karo“) paveldo objektams. Iš jų reikėtų išskirti 2008 m. VŠĮ Karo paveldo centro straipsnių rinkinį *XX amžiaus fortifikacija Lietuvoje*, kuris apėmė ir Pirmojo pasaulinio karo laikotarpio carinės Rusijos, ir Raudonosios armijos, ir nacistinės Vokietijos fortifikacinius objektus Lietuvoje. ⁵⁵ Pastaraisiais metais atsirado darbų, skirtų Lietuvos partizaninio karo paveldo objektų tyrimams, ⁵⁶ kurie, atitinkdami „oficialų“ Lietuvos istorijos naratyvą, gali būti priskiriami ir „karo“, ir „gynybinio“, ir „tamsiojo paveldo“ kategorijoms, o tarp kai kurių Lietuvos visuomenės sluoksnių suvokiami kaip „disonuojančio paveldo“ objektai.

Ką įprasminti ir kaip įamžinti?

Kaip yra pastebėjęs Charles S. Maieris, atminties taip pat gali būti per daug. ⁵⁷ Nuolatinis atminties kultūros propagavimas, ideologizuotų istorinių naratyvų ir atminimo vietų kūrimas kelia moralinius klausimus, kurie svarbūs ir Macikų lagerių įamžinimo atveju. Ar nuolatinis karo nusikaltimų eksploatavimas ir viktimizacija, dėmesys „tamsiajam paveldui“, tokio pobūdžio objektų memorializavimas ir „suprekinimas“ prisideda prie empatijos ir aukų atminimo?

1970 m. rašytojas Juozas Baltušis, su sovietine Taikos gynimo komiteto delegacija lankydamasis buvusioje Štuthofio koncentracijos stovykloje, taikliai pastebėjo: „Dabar čia muziejus, viskas sutvarkyta, labai gražus paminklas stovi, tik šiurpu nukrečia pačiame

⁵³ *Tarptautinė konferencija „Gynybinis paveldas Lietuvoje“*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, 164 p.

⁵⁴ 2003 11 21 Lietuvos Respublikos valstybinės paminklosaugos komisijos sprendimas Nr. 97 „Dėl Nekilnojamojo karinio paveldo išsaugojimo“. *Ibid.*, p. 163.

⁵⁵ ORLOV, Vladimir et al. *XX amžiaus fortifikacija Lietuvoje*. Kaunas: Arx Baltica, 2008, 264 p.

⁵⁶ PETRAUSKIENĖ, Aistė; PETRAUSKAS, Gediminas; VAITKEVIČIUS, Vyktintas. *Partizanų bunkeris Daugėliškių miške: kompleksinių tyrimų studija ir šaltiniai*. Raseiniai: Raseinių krašto istorijos muziejus, 2017, 247 p.

⁵⁷ MAIER, Charles S. *Unmasterable Past: History, Holocaust and German National Identity*, Cambridge: Harvard university press, 1987, p. 161.

paminkle, po stiklu, suberti žmonių kaulų likučiai, kelios kaukolės. Visada buvau tos nuomonės, kad nereikia šito daryti. Lankytojai ir taip tiki, kad čia buvo mirties lageris, o ne diktatorių priėmimų rezidencija, o šie kaulai iššaukia jausmus, mažai tepanašius į užuojautą žuvusiems. Man atrodo, kad, šitaip elgiantis, suvulgarinamas žuvusiųjų atminimas, įvyksta kažkoks jų išnuoginimas. Deja, taip padaryta. Panašius dalykus mačiau Minske, daug kur kitur.⁵⁸

Įvairios „tamsiojo turizmo“ formos ir jų reklama gali užgožti totalitarinių sistemų sukeltų žmogiškųjų kančių ir empatijos aukoms suvokimą. Tad kyla problema, kokiais būdais galima įprasinti Macikų lagerių kančių atminimą nesinaudojant „oficialiosios atminties“ formuojamais standartais ir tradiciniais „tamsiojo paveldo“ muziejų eksponatais. Nauji įprasminimo būdai pateikti 2021 m. išleistoje anksčiau minėtoje studijoje, tarp kurios autorių buvo ir šio straipsnio autorius, tad kartotis nebeverta. Verta pateikti kelias pastabas, kaip gilesniam patirčių suvokimui galėtų padėti egodokumentų – lagerius išgyvenusiujų prisiminimų ir ištraukų fragmentai bei literatūrinių kūrinių ištraukų pateikimas ekspozicijose.

Ekspонатų su žmonių kaulais, kuriuos matė Juozas Baltušis, šiandien Štuthofo muziejuje nebėra. Juozas Baltušis aprašo ir kitą stiprų emocinį įspūdį, kai muziejaus gidas, kuris, „visiškai nežinodamas, kad lankytojų tarpe yra lietuvių, itin karštais žodžiais pasakoja apie Balį Sruogą – įžymų rašytoją, didį lietuvių tautos intelektualą, pirmąjį autorių, parašiusį knygą apie Štuthofą, reto talentingumo knygą. Štai ji ekspozicijoje, o štai vertimas į lenkų kalbą, kurį mes patys išsileidome...“⁵⁹

Trauminės patirties nacistiniuose konclageriuose iliustracija, remiantis lietuvių autorių Balio Sruogos ar Stasio Ylos kūriniais,⁶⁰ gali būti įtaigi ir jautri priemonė ne tik gyvenimo ir išlikimo lageriuose patirčiai pažinti, bet ir ekspozicijose pateikiant ištraukų iš tokio pobūdžio kūrinių ir atsiminimų. 1943 m. rašytojas J. Mackiewiczus stebėjo vokiečių vykdytą SSRS NKVD nužudytų Katynės aukų – lenkų karininkų ekshumaciją ir aprašė, kokį įspūdį vokiečių propagandinėje Katynės aukų ekspонатų parodoje vieno namo verandoje jam padarė vaikų laišakai: „Vokiečių propaganda rengė tokias parodas siekdama savų politinių tikslų. Šiandien tai jau nebesvarbu ir nieko nebekeičia. Tikros ašaros – tikros, t. y. ne nuo lavonų smarvės ir ne nuo gelbstinčių laužo dūmų, man ištryško būtent ten, toje verandoje, Gruščenkoje. Buvo trečia mūsų atvykimo diena. Grįžome iš Kozich Gor. Už vitrinos stiklų pritvirtinti smeigtukais buvo sudėti apipuvę lapeliai su stambiomis, aiškiomis raidėmis – vaikų laišakai tėvams. „8 sausio, 1940 m. Tėveli, mielasis! Mylimasis!.. Kodėl tu negrįžti? Mamytė sako, kad tomis kreidutėmis, kurias man dovanojai gimtadienio proga... Į mokyklą dabar aš neinu

⁵⁸ BALTUŠIS, Juozas. *Vietoj dienoraščio. 1970–1975*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2020, p. 101.

⁵⁹ BALTUŠIS, Juozas. *Vietoj dienoraščio...*, p. 102.

⁶⁰ SRUOGA, Balys. *Dievų miškas*. Atsiminimai. Vilnius: Vaga, 1985, 253 p.; YLA, Stasys. *Žmonės ir žvėrys Dievų miške*. Vilnius: Briedis, 2020, 546 p.

todėl, kad šalta. Kai grįši, turbūt būsi patenkintas, kad turime naują šuniuką. Mamytė jį pavadino Filiuska... Czes“. 12.II.40. Mielas tėti, karas greičiausiai tuoj pasibaigs. Mes visi labai tavęs ilgimės ir labai tave bučiuojame. Irka nusikirpo ir mama labai pyko. Ar šilta name, kuriame tu gyveni, o tai pas mus nėra kuo kūrenti. Mama norėjo pasiūsti tau šiltas pirštines, bet... Balandį mes persikelsime pas dėdę Adamą ir aš tau parašysiu, kaip ten viskas yra...“⁶¹

Macikų lagerio įamžinimo kontekste Gulago kalinių lagerių ir bendrai sovietinės sistemos nužmogėjimą parodo, atrodytų, smulkus epizodas apie nuobaudą, 1954 m. skirtą Macikų 3-iosios pataisos darbų kolonijos kalinei Birutei Šukaitytei. Moteris trims paroms buvo pasodinta į karcerį už tai, kad iš vystyklų savo sunkiai sergančiam vaikui pasiuvo paltuką.⁶² Tokio pobūdžio objektų prezentacija „tamsiojo paveldo“ objektuose būtų efektyvesnė ir turėtų didesnę edukacinę vertę negu oficialaus (ir kartais formalaus bei biurokratinio) „istorijos naratyvo“ ir „atminties vietų“ konstravimas.

Išvados

„Tamsiojo (konfliktų) paveldo“ objektai yra ne tik turistinės, totalitarinių režimų aukų atminimo ir oficialių ceremonijų, susijusių su istorinės atminties politikos formavimu, vietos, bet ir vietos, kuriose gali būti suvokiamos ir apmąstomos žmonių kančios. Buvę Macikų lageriai Šilutės rajone yra išskirtinės reikšmės objektas Lietuvoje ne vien dėl teritorijos dydžio bei tarptautiškumo (lageryje kalėjo įvairių valstybių ir tautybių piliečiai), bet ir dėl šios vietovės paskirties *pastovumo* per sąlyginai trumpą laikotarpį. Macikų atvejis išryškina XX amžiaus Europos istorijos peripetijas ir „konkuruojančias“ atmintis – nacistinės Vokietijos laikotarpiu Macikų karo belaisvių stovykloje skirtingomis sąlygomis buvo laikomi įvairių tautybių karo belaisviai, o pasibaigus karo veiksams sovietai toje pačioje teritorijoje laikė Vokietijos karo belaisvius ir represinių struktūrų pareigūnus bei Gulago kalinius. Tad Macikų lagerių istorijoje atsispindi ne tik Lietuvos ir Rytų Europos, bet ir Vakarų pasaulio – Antrojo pasaulinio karo dalyvių – likimai ir asmeninės patirtys. Nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos pavertimas Vokietijos karo belaisvių ir represinių struktūrų pareigūnų bei politinių kalinių kalnimo vieta sovietų okupacijos metais šio objekto istoriją daro panašią į Buchenvaldo, Zaksenhauzeno ir panašių stovyklų Lenkijoje istorijas, Macikų lagerių memorialas yra „tamsiojo (konfliktų) paveldo“, „tamsiosios atminties“ artefaktas, neturintis analogų nei Lietuvoje, nei Rytų, nei Vakarų Europoje.

⁶¹ MACKIEWICZ, Jozef. Dūmai virš Katynės. *Europos istorijos: Rytų ir Vakarų patirtis*. Sud. C. H. Fredriksoon; A. Samalavičius. Vilnius: Kultūros barai, 2010, p. 267–268.

⁶² BURAUŠKAITĖ, Teresė-Birutė; JANKAUSKIENĖ, Edita. GULAG'o skyrius Macikuose 1945–1955 m. Iš *Macikų mirties namai...*, p. 141–142.

Po Antrojo pasaulinio karo Europoje buvusiose koncentracijos stovyklų teritorijose Vokietijoje ir Lenkijoje buvo pradėtos kurti įvairios atminimo vietos. Vakarų Vokietijoje memorialai tokiuose objektuose buvo įkurti arba išlikusių kalinių, arba Vokietijos piliečių grupių, kurios, norėdamos įamžinti praeities įvykius, siekė prisiimti moralinę atsakomybę už nacių režimo įvykdytus nusikaltimus, iniciatyva. Nors kai kurios „tamsiojo paveldo“ vietos buvo paverstos civiliniais objektais nepaminint, kas jose vyko praeityje, įamžinimo procesas vyko nuolatos. Po Vokietijos susivienijimo 1990 m. Buchenvalde ir Zaksenhauzene buvo įrengtos ekspozicijos, kuriomis prisimintos ir sovietinio teroro aukos, kadangi po nacistinio režimo žlugimo ten buvo įkurti lageriai, skirti vokiečiams karo belaisviams, nacistų pareigūnams ir komunistinio režimo priešininkams. Sovietų Sąjungoje buvo įamžinami „tamsiojo“ paveldo objektai, susiję su Antrojo pasaulinio karo (Didžiojo Tėvynės karo) kovomis, nacistų įvykdytais nusikaltimais prieš civilius gyventojus ir retkarčiais su Holokausto aukomis. Sovietų Lietuvoje Macikų lageris nebuvo niekaip pažymėtas ir netapo memorialiniu objektu, kadangi sovietų karo belaisviai, patekę į vokiečių rankas, buvo laikomi „priesaiką sulaužiusiais nepatikimais elementais“, tad ir jų atminimas negalėjo būti įamžintas. Macikų lageriuose kalėjusiųjų atminimo memorializacija prasidėjo tik po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, o nuo 2018 m. pastebime ypač išaugusį valstybinių institucijų susidomėjimą šiuo objektu.

Pateikti vienintelę istorinę ekspoziciją, kuri tiktų visoms pusėms, dėl konkuruojančių „istorijos politikų“ ir prieštarų įvykių vertinimų Macikų atveju yra komplikuotas reikalas. Tačiau net ir turint omenyje skirtingas pozicijas, reikėtų stengtis siekti konsensuso ne dėl pačių istorinių įvykių vertinimo, bet dėl šios vietos įamžinimo priimtinais visoms pusėms formomis. Macikų memorialo įamžinimo atveju „integracija per konfliktą“ būtų valia siekti susitarimo, o šiame procese svarbiausias būtų *kitoks* atminties konfliktų sprendimo modelis. Šioje teritorijoje galėtų atsirasti ne *lokalinis*, bet *pliuralistinis* Antrojo pasaulinio karo konfliktų įmažinimo modelis. Kadangi Macikų lagerių kalinių atminimo įamžinimas yra svarbus ir Vakarų šalių, kovojusių prieš nacistinę Vokietiją, ir Rusijos karo veteranų, ir Vokietijos karių bei karo belaisvių ir jų atminimo objektų priežiūros organizacijoms, ir Lietuvos politinių kalinių bendrijoms, Macikų lagerių memorialas galėtų tapti universalia *lieux de memoire* Lietuvos teritorijoje vieta. Macikų memorializacijos atveju reikėtų siekti viršnacionalinės perspektyvos edukacine ir didaktine prasmėmis formuojant bendrą Europos atminties kultūrą periferijoje. Šioje unikalioje vietoje Europos konfliktų istoriją būtų galima paversti Lietuvos ir visos Europos likimo ir bendrumo pojūčio vieta.

Šaltiniai

1. BALTUŠIS, Juozas. *Vietoj dienoraščio. 1970–1975*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2020, 1253 p.
2. YLA, Stasys. *Žmonės ir žvėrys Dievų miške*. Vilnius: Briedis, 2020, 546 p.
3. *Holokausto Lietuvoje atlasas*. Sud. M. Jakulytė-Vasil. Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2011, 317 p.
4. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos vyriausybės programos [žiūrėta 2020 12 27]. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/3955e800388111eb8c97e01ffe050e1c>>.
5. SRUOGA, Balys. *Dievų miškas. Atsiminimai*. Vilnius: Vaga, 1985, 253 p.
6. *Tarptautinė konferencija „Gynybinis paveldas Lietuvoje“*. Kaunas: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, 164 p.
7. *1944 07 15 American Prisoners of War II in Germany*. Stalaf Luft 6 at Heydekrug. Prepared by Military Intelligence Service War Department [žiūrėta 2020 11 15]. Prieiga per internetą: <<https://www.b24.net/powStalag6.htm>>.

Literatūra

1. ARLAUSKAITĖ-ZAKŠAUSKIENĖ, Inga, et al. *Kariai. Betonas. Mitas. Antrojo pasaulinio karo Sovietų Sąjungos karių palaidojimo vietos Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, 311 p.
2. ASHWORTH, Gregory J.; HARTMANN, Rudi. The Management of Horror and Human Tragedy. *Horror and Human Tragedy Revisited: The Management of Sites of Atrocities for Tourism*, New York: Cognizant Communication Corporation, 2005, 253 p.
3. ASHWORTH, Gregory J. Holocaust tourism: The experience of Krakow-Kazimierz. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 2002, No. 11, p. 363–367.
4. BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, 606 p.
5. CAMPANINI-FLEER, C. Miriam. Holocaust Memorials: The Politics of Perception. *Tradition* 1994, Vol. 28, No. 2, p. 19–33.
6. CHARLESWORTH, Andrew. Contesting Places of Memory: The Case of Auschwitz. *Environment and Planning. Society and Space*, 1994, Vol. 12, No. 5, p. 579–593.
7. ČEPAITIENĖ, Rasa. *Paveldosauga globaliame pasaulyje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010, 375 p.
8. ČEPAITIENĖ, Rasa. Sovietmečio atmintis: tarp atmetimo ir nostalgijos. *Lituanistika*, 2007, t. 53, Nr. 4, p. 36–50.

9. *Das Gedächtnis der Dinge: KZ-Relikte und KZ- Denkmäler, 1945–1995*. HOFFMANN, D. (Hg.), Frankfurt a/M.: Wissenschaftliche Reihe des Fritz-Bauer-Instituts, 1998, 351 S.
10. DIECKMANN, Christoph; TOLEIKIS, Vytautas; ZISAS, Rimantas. *Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje 1941–1944*. Vilnius: Margi raštai, 2005, 387 p.
11. DIECKMANN, Christoph. *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*. Band 2, Goettingen: Walstein Verlag, 2011, 1652 S.
12. EICHMAN, Berndt. *Versteint, verharmlost, vergessen: KZ- Gedensktaetten in der Bundesrepublik Deutschland*. Frankfurt a/M.: Fischer Taschenbuch Verlag, 1985, 221 S.
13. EDELE, Mark. *Soviet Veterans of the Second World War: a Popular Movement in an Authoritarian Society 1941–1991*. Oxford university press, 2008, 334 p.
14. FRIEDLANDER, Saul. Die Shoah als Element in der Konstruktion israelischer Erinnerung. *Babylon*, 1987, No. 2, p. 10–22.
15. *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.* Sud. A. Bubnys. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011, 607 p.
16. YOUNG, James Edward. The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning. *Holocaust and Genocide Studies*, 1989, Vol. 4, No. 1, p. 63–76.
17. KILINSKAITĖ, Rasa. Tragiškų istorinių įvykių reprezentavimo tendencijos: Kauno tvirtovės fortų atvejis. *Kauno istorijos metraštis*, 2013, Nr. 13, p. 259–272.
18. KUCIA, Marek. [Ne]prisimenat žydų naikinimo: Holokausto memorialai Lietuvoje ir Lenkijoje, Holokaustas nacių okupuotoje Rytų ir Vakarų Europos valstybėse: tyrimai ir atmintis. Straipsnių rinkinys. Kaunas: Kauno IX forto muziejus, 2017, p. 149–155.
19. LEGGEWIE, Claus; LANG, Ane. *Der Kampf um die europäische Erinnerung: ein Schlachtfeld wird besichtigt*. München: Beck, 2011, 224 S.
20. MACKIEWICZ, Jozef. Dūmai virš Katynės. *Europos istorijos: Rytų ir Vakarų patirtis*. Sud. C. H. Fredriksson, A. Samalavičius. Vilnius: Kultūros barai, 2010, p. 240–268.
21. MAIER, Charles S., *Unmasterable Past: History, Holocaust and German National Identity*. Cambridge: Harvard university press, 1988, 227 p.
22. *Macikų mirties namai. Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido tyrimų centras, 2015, 191 p.
23. *Macikai House of Death. The WWII Prisoners of War and Gulag camps 1939–1955 in the Environs of Šilute*. Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, 2015, 190 p.
24. MAIER, Charles S. *Unmasterable Past: History, Holocaust and German National Identity*. Harvard university press, 1988, 256 p.
25. MARCUSE, Harold. Holocaust Memorials: The Emergence of Genre. *The American Historical Review*, 2010, Vol. 115, No. 1, p. 53–89.
26. MARCUSE, Harold. Memorializing Persecuted Jews in Dachau and Other West German Concentration Camp Memorial Sites. *Memorialization in Germany since 1945*. Eds. B. Niven, Ch. Paver. New York: Palgrave Macmillan, 2010, p. 193–204.

27. MARRUS, Michael, R. *The Holocaust in History*, London: University press of New England, 1987, 267 p.
28. NORA, Pierre. *Realms of Memory: Rethinking the French Past*. New York: Columbia university press, 1996, vol. I, 651 p.
29. MESKELL, Lynn. Negative Heritage and Past Mastering in Archaeology. *Anthropological Quarterly*, 2002, Vol. 2, No. 3, p. 557–574.
30. MONTEATH, Peter. The Politics of Memory: Germany and Its Concentration Camps Memorials. *The European Legacy*, 1996, Vol. 1, No. 1, p. 14–19.
31. ORLOV, Vladimir, et al. *XX amžiaus fortifikacija Lietuvoje*. Kaunas: Karo paveldo centras, 2008, 228 p.
32. PETRAUSKIENĖ, Aistė; PETRAUSKAS, Gediminas; VAITKEVIČIUS, Vyktintas. *Partizanų bunkeris Daugėliškių miške: kompleksinių tyrimų studija ir šaltiniai*. Raseiniai: Raseinių krašto istorijos muziejus, 2017, 247 p.
33. PETRIKĖNAS, Vytautas; KOSAS, Martynas. *VII fortas: lietuviška tragedija. Pirmosios Lietuvoje koncentracijos stovyklos istorija*. Kaunas: ARX Reklama, 2011, 160 p.
34. RUKŠĖNAS, Kazys. Lietuvos gyventojų naikinimas hitlerinės Vokietijos koncentracijos stovyklose. *Lietuvos istorijos metraštis. 1975 metai*. Vilnius, 1976, p. 52–64.
35. SURGAILIS, Gintautas. *Trečiasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulkas*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2013, 192 p.
36. TININIS, Vytautas. *Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisviai Lietuvoje 1944–1949 m.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2016, 391 p.
37. TUNBRIDGE, John; ASHWORTH, Gregory. *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Sussex: John Wiley & Sons Ltd., 1996, 299 p.
38. VITKUS, Hektoras. *Holokausto atminties problema ir jos poveikis lietuvių ir žydų santykiams, Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010, p. 275–308.
39. VITKUS, Hektoras; VAREIKIS, Vygantas; UBIS, Edvinas; STONČIUS, Justas. *Macikai – atminties vieta Europos pakraštyje*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2021, 201 p.
40. VITKUS, Zigmas. *Memorialas atminimo politikoje: Panerių atvejo tyrimas (1944–2016)*. Daktaro disertacija. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2019, 317 p.
41. БЕЛОВ, Олег. Немецкий концлагерь, специальный лагерь НКВД, мемориал. Бухенвальд [žiūrėta 2020 04 17]. Prieiga per internetą: <<https://spbvedomosti.ru/news/nasledie/nemetskiy-kontslager-spetsialnyy-lager-nkvd-memorial-bukhenvald/>>.

Dark Heritage: Memorials, Controversy and the Case of the Macikai Camps

Dr. Vygantas Vareikis

<https://orcid.org/0000-0003-0214-9186>

Klaipėda University, Institute of Baltic Region History and Archaeology, H. Manto st. 84, Klaipėda

E- mail: vygantas.vareikis@ku.lt

Summary

In the recent period there has been a growing interest in Lithuania in the so-called “dark (conflict) heritage”, a range of material objects, memorials and museums commemorating the crimes and victims of totalitarian regimes. Whereas the majority of such “dark (conflict) heritage” sites in Lithuania are primarily associated with one of the sites of violence directed against targeted victims (Jews) (Paneriai site, the Ninth Fort Memorial in Kaunas), the history of the Macikai camps, situated in the environs of Šilutė, has a different narrative and tradition of remembrance. In Lithuania, there is no other such site of the “dark (conflict) heritage” where the twentieth century historical lines and “competing” memories have been so visibly intertwined. Before the autumn of 1939 Macikai was known as a manor estate. Between 1939 and 1944, Nazi Germany used Macikai as a prisoner-of-war camp where POWs of different national backgrounds (Russian, Polish, British, American, Canadian, etc.) were interned. In the wake of military hostilities, Soviet authorities accommodated German prisoners of war and officers of Nazi repressive structures at the same site during the period between 1945 and 1948, and a department of the NKVD/MVD Gulag labour camp containing civilian political (Lithuanians, Russians, Ukrainians, etc.) and criminal prisoners operated at the same location from 1946 to 1955.

In Pierre Nora’s words, “sites of memory are any significant entity, fundamentally remains, the ultimate embodiments of a memorial consciousness that has barely survived in a historical age”. The sites of memory related to “dark heritage” and the idiosyncrasies of their memorialisation are constantly giving rise to the debates that go beyond the scope of preservation and memory perpetuation of material heritage objects. Few authentic physical remains of memory are extant at the site of the former Macikai camps, and the ones that have come down to us no longer bring back to memory the atrocities that once took place there. Today Macikai is a quiet little suburb of Šilutė surrounded by idyllic woods. Yet, even deprived of a larger part of its authenticity, the complex of the former camps of Macikai could be construed as one of the sites of a dissonant “dark (conflict) heritage” of Lithuania. After the war the former Nazi Germany prisoner-of-war camp for captives of different nationalities was transformed by the Soviets into a camp for German POWs and officers of repressive structures, and a Gulag prisoner camp.

These developments make the history of the camp similar to that of Buchenwald concentration camp in Germany. In future, the Macikai camps – an object of “dark heritage” – might serve as a universal *lieu de mémoire* in the territory of Lithuania. A history of European conflicts could be made here into a place of the sense and awareness of European destiny and unity. As part of the implementation of memorialisation measures at the Macikai camps, a supranational perspective could be sought in terms of education and didactics with a view to shaping a common European memory culture in Lithuanian periphery.

Gauta / Received 2021 03 20
Priimta / Accepted 2021 12 20